

УДК: 94:[355.4:332.2.021.8:340.15](44+4-15)“07”

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2025.26.4981>

БЕНЕФІЦІЙНА СИСТЕМА У ФРАНКСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ 741–768 рр.: ДО ПРОБЛЕМИ ПРОДОВЖЕННЯ ВІЙСЬКОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕФОРМИ КАРЛА МАРТЕЛА

Юрій МАЄВИЧ

Львівський національний університет імені Івана Франка

катедра історії середніх віків та візантиністики

вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

e-mail: maievich211@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-5324-4412

У статті розглянуто проблеми інституційного та правового характеру, із якими зіткнулись Піпін (714–768) і Карломан (711–754) у спробах продовження військово-економічних реформ Карла Мартела. Викликами для системи були роздробленість та неоднорідність бенефіційних земельних наділів, відсутність чіткого формуляру договору між бенефіціарієм та сеньйором, ігнорування господарських зобов'язань бенефіціаріями на користь гонитви за статусністю, саботування окремими військовими реформ короля, які виходили за рамки ментальної парадигми вершників. Визначено їх генезу, способи вирішення та вплив на ситуацію в королівстві, зокрема на функціонування монарших інституцій у другій половині VIII ст.

Ключові слова: Піпін III, франки, бенефіційна реформа, св. Боніфаций.

Вивченню передумов, причин, суті та окремих наслідків бенефіційної реформи Карла Мартела, відводилось значне місце в історіографії кінця XIX – середини XX ст., що фокусувалась на військовій, економічній, соціальній, політичній історії теренів, на які поширювало вплив Франкське королівство, а згодом й імперія. Особливу увагу переліченим аспектам приділяли дослідники військової історії, зокрема Г. Бруннер, Р. Ж. Анрі, Д. Ніколл, Г. Дельбрук, Е. Томпсон¹. Одним із перших істориків, хто імплементавав до означеного питання соціальний аспект, був М. Блок, якому він приділив увагу ще й додавши чималий пласт відповідної історіографії². Загалом, проблема бенефіційної реформи, починаючи від середини XX ст., все більш диференціюється між вивченням суто його мілітарного аспекту³ і дослідженням комплексної проблематики⁴, проте більшість таких досліджень фокусувались саме на військовому, економічному, частково політичному аспекті проблеми. Поступово від середини XX – початку XXI ст. вивчення бенефіційної системи втягується в канву досліджень із культурної антропології, історії ментальності, досліджень соціуму⁵. Проте, часто на маргінесі історичного дискурсу залишались питання правових, інституційних, функціональних дилем, із якими зіткнулись наступники майордома у спробах продовжити його політику. У статті прагнемо зупинитись на визначенні їх генези, характеру та способів вирішення в межах правління Піпіна III (714–768) та Карломана (711–754).

¹ Heinrich Brunner, “*Der Reiterdienst und die Anfänge des Lehnwesens*,” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung*. 1887, 1–38.; David Nicolle, “*Carolingian Cavalryman AD 768–987*,” *Osprey Warrior* № 096: 64.; Hans Delbruck, *History of the Art of War Within the Framework of Political History – Vol II*. (London: Bloomsbury, 1980), 505.; Edward Thompson, “*Early Germanic Warfare*,” Oxford University Press (1958): 2–29. Roy, Jean Henri; Deviosse, Jean, *La bataille de Poitiers, octobre 733*. (Paris: Gallimard, 1966), 294.

² Marc Bloch, *Les Caractères originaux de l'histoire rurale française Tome I*. (Paris: Armand Colin, 1968), 300.; Marc Bloch, *La société féodale*. (Paris: Albin Michele, 1968), 702.

³ Arthur Norman, *Medieval Soldier*. (London: Barker, 1971), 278.; Ewart Oakeshott, *The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*. (London: Lutterworth Press, 1960), 360.; Charles Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages: 378–1278 AD*. (New York: Greenhill military paperback, 1924), 526.; Jean-Denis Lepage, *Medieval armors and weapons in Western Europe*. (Jefferson: McFarland, 2002), 288.; David Nicolle, “*Carolingian Cavalryman AD 768–987*,” *Osprey Warrior* № 096: 64.; Philippe Contamine, *War in the Middle Ages*. (Oxford: Willey-Blackwell, 1984), 388.

⁴ Harold Lamb, *Charlemagne: The Legend and the Man*. (New York: Doubleday, 1954), 320.; Stéphane Lebecq, *Les Origines Franques Vème-IXème siècle*. (Paris: Points, 2001), 320.; Henri Pirenne, *Mahomet et Charlemagne*. (Paris: Presses Universitaires de France, 1992), 208.; Paul Fouracre, *The Age of Charles Martel*. (New York: Longman, 2000), 207.

⁵ Lynn White, *Medieval Technology and Social Change*. (Oxford: Clarendon Press, 1962), 302.; Bernard Bachrach, “Charles Martel, Shock Combat, the Stirrup and Feudalism,” *Studies in Medieval and Renaissance History*. (1970): 45–75.; Dominique Barthélemy, *La chevalerie. De la Germanie antique à la France du XII siècle*. (Paris: Fayard, 2007), 522.; Guy Halsall, *Warfare and Society in the Barbarian West, 450–900*. (London – New York: Routledge, 2003), 342.; Patrick J. Geary, *Aristocracy in Provence: The Rhône Basin at the Dawn of the Carolingian Age*. (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1985), 177.; Jean Flori, *L'idéologie du glaive: Préhistoire de la chevalerie*. (Paris: Librairie Droz, 2009), 224.

У 741 р. не стало майордома Карла, а його місце зайняли сини Карломан у Північній Нейстрії, Австразії, Швабії, Тюрингії та Піпін – у Мозельському герцогстві, Нейстрії, Бургундії, Провансі⁶. За підрахунками Фердинанда Лота⁷ кількість бенефіціаріїв у королівстві на цей час сягала приблизно 1000 осіб, які отримували умовний земельний наділ опісля надання усної обітничі вірності⁸.

Водночас віднайдених актів часів Меровінгів налічується не так багато, лише 196⁹, з них 129 піддавались змінам та в окремих випадках, можливо, цілковитій фальсифікації. Для врегулювання земельних питань, перевірки якості ведення господарства та вирішення проблем судового характеру Піпін III у 60-х роках VIII ст. сформував інститут *missi* – посланців, що проводили інспектування в королівстві від імені короля. Зазначена посада була розвинута із “*королівського судді*” часів Карла Мартела і за правління Карла Великого переросла у *missi dominici* та *regi missi* – вищі палатини/королівські палатини.

Авторитет Піпіна III і Карломана, на який мали опиратись вказані посадовці, станом на 40 – початок 50-х років VIII ст. був украй непевним¹⁰. Відсутність на престолі короля із династії Меровінгів, напружені стосунки з Папою Захарієм (741–752) та найбільшими графами і герцогами королівства, а саме Оділоном (баварський герцог), Теодобальдом (герцог алеманів), Гунальдом (представник одного з найвпливовіших родів Аквітанії), сформували умови до постійних повстань на периферії королівства, з якими брати активно боролись протягом наступних десяти років¹¹. Типовими діями для віцекоролів після силового придушення бунтівних регіонів були перерозподіл земель, обкладання регіону додатковими податками¹², індивідуальні санкції супроти очільників повстань (найчастіше страта або заслання в монастир із передачею титулів і земель лояльним васалам або нащадкам осіб, які провинились).

Зважаючи на неоднорідну форму бенефіційного замлеволодіння, усний характер договору, який надавав право на володіння цією землею та тенденції до централізації королівства разом із дробленням найбільших герцогських титулів у другій половині VIII ст., важливими у внутрішній політиці Піпіна III стали надання письмового формуляру більшості правових актів, створення осередків королівської влади на місцях, опрацювання механізмів вирішення питань правового характеру. Серед земель, що підлягали вилученню в межах санкцій, були і бенефіційні наділи. Допомога посадовцям Піпіна III у таких питаннях лягала на плечі старост сотень/марок, які принаймні до 803 р. обирались місцевим населенням серед найбільш поважних осіб в окрузі, а вже за часів правління Карла Великого призначались у межах інституції *maiores* за вибором палатинів та підпорядковувались безпосередньо їм чи королю¹³.

Окрім показань, що могли залишати старости, якщо таких вважали лояльними, Піпін III від середини 40-х років все активніше прислухався до церковних діячів. У 743 р. в королівстві відновлюється церковна ієрархія, ініціатором чого, на думку Стефана Лебека, виступив Карломан, а Піпін лише

⁶ *Fredegari et Aliorum chronica. Vitae sanctorum*. Edidit Krusch B. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Merovingicarum. T. II. (Hannoverae: Impensis bibliopolii avlici Hahniani, 1888), 110–151.

⁷ Ferdinand Lot, *L'Art Militaire et les Armées au Moyen Age en Europe et dans le Proche Orient*. (Paris: Payot, 1946), 63–107.

⁸ Розміри їх земельних наділів визначити украй проблематично. За мемораторієм (нагадуванням) Карла Великого 807 р. відбулась спроба встановити майновий цenz відповідно до кількості мансів (одиниця виміру землі) у володіннях особи. Уперше структуру земельного наділу бенефіціаріїв описав Фредерік Сібом та наголосив, що манси поділялись на *ingenuiles* (вільні), *serviles* (невільні/сервіальні), *lidiles* (літські). Проте їх розміри викликають значні дискусії. Ф. Сібом акцентував, що вони могли становити від 1 до 13–15 га в окремих випадках у 50, а то і 90 га. Причиною такої диференціації дослідник вказав відсутність уніфікації у мірі величини *tappae*, яка не була проведена можливо і до часів правління Карла Великого включно. Напрацювання Ф. Сібом для доведення існування “вільного народного господарства” у Франкському королівстві частково використав Марк Блок, *Les Caractères originaux de l'histoire rurale française Tome I*. (Paris: Armand Colin, 1968), 175–213., проте на застереженнях попередника про украй неточні та неоднорідні по всій території королівства виміри землі М. Блок уже практично не акцентував. Значну увагу розмірам, формі та структурі мансів приділив Микола Граціанський у статті під назвою “Крепостное крестьянство на поместьях аббатства св. Германа в начале IX ст. (по данным полиптика аббата Ирминона)”, *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Т.21, (1914), 178–205.

⁹ Див. *Die Urkunden der Merowinger. Diplomata regum Francorum e stirpe Merovingica*. By ed. Carlrichard Brühl, Martina Hartmann, Andrea Stieldorf, Theo Kölzer. (Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 2001), 965, доступ отримано 15 липня 2024, [https://www.dmgh.de/mgh_dd_merov_1/index.htm#page/\(III\)/mode/1up](https://www.dmgh.de/mgh_dd_merov_1/index.htm#page/(III)/mode/1up)

¹⁰ Stéphane Lebecq, *Les Origines Franques Vème-IXème siècle*. (Paris: Points, 2001), 251–253.

¹¹ *Reginonis abbatis prumiensis Chronicon, cum continuatione treverensi*. Ed. Fridericus Kurze, 40–46, доступ отримано 25 липня 2024, <https://archive.org/details/reginonisabbatis00regiuoft/page/46/mode/2up>

¹² *Ibidem*, 40–48.

¹³ *Capitulare missorum* (803), *Capitularia regum Francorum*, ed. Alfred Boretius, Victor Krause. (Hannover: Hahn, 1883), 114–116.

підтримав ідею¹⁴. Землі, які раніше були секуляризовані в ході реформ Карла Мартела, номінально повертались церкві, але залишались де-факто у власності бенефіціаріїв, яким ті раніше були надані, та переводились у статус прекаріїв. Ці ж землі визначались умовним держанням церкви¹⁵.

Володіння наділом, отриманим через обітницю вірності принцепсу, що видавався із умовних церковних земель, дозволяло бенефіціаріям якісно виокремити свої надбання на фоні вільних та змішаних мансів. При перерозподілі земель, які належали світським володарям, общинам/городам, бенефіціарію загрожувала неможливість довести право власності на окремі наділи, зважаючи на усний характер обітниці і розчленованість його землі. Схема ж передачі умовної церковної нерухомості у володіння особи, що присягає на вірність володарю і бере на себе певні функції, все частіше починає кодифікуватись від середини VIII ст. Проте, хоч діяльність короля і призвела до швидкого та позитивного ефекту у сфері підтвердження права на володіння землею, загалом проблема продовжувала функціонувати аж до розпаду Франкської імперії. Патрік Гарі, у свою чергу, наводить приклади передачі землі в церковні володіння іншого характеру: через заповіт; опісля смерті власника, який за життя приєднав землі до церковних для їх захисту при умові повного переходу власності після його кончини тощо¹⁶. Така політика, водночас, призводить до появи величезних, на той час, церковних земельних наділів. Зокрема, абатство Сан-Вендрі (Saint-Wandrille) володіло 1727 мансами, а за Карла Великого – вже понад 2000. Можливо, саме тому одним з найбільш відомих історичних джерел, яке проливає світло на вимоги до військового спорядження та реманенту у військовому поході франкського війська часів Карла Великого (768–814), є лист Карла Великого до абата Фульраду¹⁷.

Примітно, що, хоч сама церковна реформа 743–747 рр., попри задумку, вдалась доволі локалізованою, ще одним із її наслідків Жан Флорі називає поступову появу змішаної термінології, що вживалась до духівників і воїнів. Так поняття *служба* за Каролінгів починає позначатись через визначення *miles* із наголосом на покору. Святим Боніфацієм, ідеологічним натхненником згаданої вище релігійної реформи, суспільство розглядалось як одне тіло, частини якого попри різні функції мають одну ціль. Для прикладу такої єдності використовувалась, зокрема, алегорія із церковної тематики: поки Давид бився із Голіафом, за нього молився весь його народ, що у сукупності із Божою волею дало першому перемогу¹⁸. Так, і воїн/вершник/бенефіціарій, відповідно до такого визначення, є частиною однієї системи, головною чеснотою якого є вірність при русі до визначеної мети і покора. На самого короля все частіше проектується образ короля Давида, як уособлення ідеального правителя. Перший прецедент порівняння франкського монарха із вищезгаданим біблійним персонажем належав перу Григорія Турського, який називав Хлотаря I (511–561) “новим Давидом”. Розвинулася традиція у 40–50 х. рр. VIII ст., коли спочатку Піпін III уподібнювався постаті “ідеального монарха” св. Боніфацієм, а після коронації 751 р. до ідеалізації образу монарха активно долучились римські єпископи.

Не останнє місце в репрезентації Піпінідів/Каролінгів як здатних транслювати “єдину” мету, склало “Продовження” Хроніки Фредегара, що на той час писалось при королівському дворі. Річард Гербердінг наголошував на тому, що тенденція возвеличення постатей Карла Мартела і його наступників пішла саме від цієї праці і була продовжена Ейнгардом у роботі “Життя Карла Великого”¹⁹. Для порівняння, “Історія франків”²⁰ (*Liber historiae Francorum/Gesta regum Francorum*) невідомого автора, яка датується VIII ст., формувала набагато менший контраст при сприйнятті монаршого двору Меровінгів наприкінці VII – на початку VIII ст., якщо порівнювати її текст з описами діянь їх управителів у Хроніці псевдо-Фредегара.

Система реформ, ініційованих Карломаном та Піпіном III упродовж 741–751 рр., мала на меті полегшити завдання централізації королівства силовим шляхом, зменшивши соціальну опору бунтівників, зокрема і на бенефіціаріїв. Частково розв’язати руки Піпіну III мала “реставрація

¹⁴ Stéphane Lebecqz, *Les Origines Franques Vème-IXème siècle*. (Paris: Points, 2001), 253–256.

¹⁵ Тому представники найвищих духовних чинів формально стали одними з найбільших “бенефіціаріїв” у королівстві, якщо визначати таких за умовним земельним наділом та обітницею вірності королю.

¹⁶ Див. Patrick J. Geary, *Aristocracy in Provence: The Rhône Basin at the Dawn of the Carolingian Age*. (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1985), 177.

¹⁷ Karoli ad Fulradum abbatem epistola (804–811), *Capitularia regum Francorum*, ed. Alfred Boretius, Victor Krause. (Hannover: Hahn, 1883), 168–169.

¹⁸ Ibidem 74–83.

¹⁹ Richard Gerberding, *The Rise of the Carolingians and the Liber Historiae Francorum*. (New York: Clarendon Press of Oxford University Press, 1987), 222.

²⁰ *Liber Historiae Francorum*, Ed. By Bernard Bachrach, доступ отримано 1 червня 2024, <https://archive.org/details/liberhistoriaefr0000bern/mode/2up>

Меровінгів”, що відбулась 743 р. із коронацією Хільдерика III (743–751) і відповідно зменшенням невдоволення частки нобілітету очолюваного Теодобальдом, який підтримував Меровінгів²¹. Проте, чергуючи силу з інституційним обґрунтуванням, брати не врахували чинник Гріфона – їх зведеного брата, якого ув’язнили у 741 р. Ставлення до нього було переглянуто 749 р. із наданням йому графства Ле Ман із 12 іншими містами у власність. Та у наданих володіннях Гріфон не затримався і спробував підбурити на повстання баварців, саксів²², васконців. Він був убитий на річці Арк²³ графами Теодоеном і Фредеріком, які в інших хроніках називались “вірними людьми”.

Намагаючись продовжити військові реформи, започатковані Карлом Мартелом, Піпін III на одних із військових зборів *plaid / martis campo*, що відбулись у 755–760 рр., оголосив ініціативу із більш масового використання луків у війську. На цю обставину у своїй роботі звертає увагу, зокрема, Артур Норман²⁴, додатково посилаючись на елемент мініатюри із Золотого Псалтиря Санкт-Галленського монастиря, у лівому куті якого зображений кінний воїн із стременами, у захисному спорядженні та з луком в руках²⁵. Підтримки монарша ініціатива не знайшла, демонструючи своє невдоволення/протест, “вершники” переламали луки перед королем.

Одним із перших про використання луків франками згадував Григорій Турський (538–594), описуючи їх поодинокі застосування ще у війнах з римлянами, посилаючись на “Третю книгу” Сульпіція²⁶. Непопулярність цього виду озброєння у франків автор пояснював несприйняттям його в руслі ментальної парадигми, трактування зброї недоброчесною. Постає питання щодо того, де пролягала межа готовності прийняття нововведень Піпіна Короткого його бенефіціаріями.

Британський медієвіст Гай Холсолл фактично наголосив на недооцінці в межах досліджень військової історії франків тих соціальних та статусних переваг, яких набували бенефіціарії²⁷. Володіння військовим спорядженням, особливо конем, навички верхової їзди та ведення бою, приналежність до окремої статусної групи відкривало доступ до впливових політичних спільнот²⁸. Домінік Бартелемі²⁹, Філіп Контамін³⁰ припускали, що бенефіціаріями могли стати охочі, відповідно до наданої клятви вірності. Стефан Лебек³¹ звів дане припущення до визначення, що всі охочі могли стати бенефіціаріями в рамках допустимої їх кількості в межах реформи. Надання бенефіція формувало підстави до набуття ознак елітарності, проте самі по собі матеріальні цінності такими ознаками не були.

Поява інституції бенефіціаріїв могла сприйматись старовинними франкськими родами / *familla* як “реінкарнація” антрустіонів – дружинників короля/військового вождя, його найближчого оточення та військової свити. Поняття *trustis*, станом на кінець VII–початок VIII ст. звужується у функціоналі та означає охоронця. Поруч із ним функціонує термін *trustes* – член військового формування. Функція представлення королівської влади на місцях частково перейшла до *missi* (посланців), а від другої половини VIII ст. – до *comes palatinus*. Довірена особа, що мала право представляти інтереси монарха у військовому поході, йменувалась *magister militum*³², із вже його свитою – *gardingi*³³. Бенефіціарії у цій стратифікації могли сприйматись як заповнення ядра королівської армії із підвищенням статусу і можливими функціями високого рангу зараз чи в перспективі.

²¹ Stéphane Lebecq, *Les Origines Franques Vème-IXème siècle*. (Paris: Points, 2001), 250–251.

²² Щодо зміни щорічної данини від саксів із 500 корів на 300 коней, яку Піпін III провів 758 р. ряд думок висловив Домінік Бартелемі: Dominique Barthélemy, *La chevalerie. De la Germanie antique à la France du XII siècle*. (Paris: Fayard, 2007), 75–82. Покликаючись на праці Ліна Уайта та Бернарда Баграха, які використовували даний прецедент у дискусії навколо появи кінного воїна у франкській армії, Д. Бартелемі припустив перебільшення військово-економічного фактору даної події і звів його лише до каральної акції опісля чергового повстання саксів. Так, означений розмір данини раніше був встановлений Карломаном теж, як акт покарання, його ж після чергового придушення непокори змінював Піпін.

²³ Якщо вірити Хроніці Фредегара, оскільки частіше інформація подається більш розмито і вказуються терени “На переходах до Альп”.

²⁴ Arthur Norman, *Medieval Soldier*. (London: Barker, 1971), 278.

²⁵ Див. Дод 1.

²⁶ Gregory bishop of Tours, *History of the francs*. Ed. Ernest Brehaut. (New York: Columbia university press, 1916), 19–51.

²⁷ Guy Halsall, *Warfare and Society in the Barbarian West, 450–900*. (London – New York: Routledge, 2003), 174–175.

²⁸ Володимир Гуцул, “Франкська армована кіннота каролінгської доби у західній історіографії другої половини XX – початку XXI століття: вибрані проблеми,” *Науковий вісник Ужгородського університету, серія “Історія”* 292 (2021): 200–201.

²⁹ Dominique Barthélemy, *La chevalerie. De la Germanie antique à la France du XII siècle*. (Paris: Fayard, 2007), 522.

³⁰ Philippe Contamine, *War in the Middle Ages*. (Oxford: Willey-Blackwell: 1984), 388.

³¹ Stéphane Lebecq, *Les Origines Franques Vème-IXème siècle*. (Paris: Points, 2001), 253–256.

³² За правління Карла Великого командна вертикаль у війську була вибудована дещо чіткіше: король – віце-король – маркграф – герцог – граф. Philippe Contamine, *War in the Middle Ages*. (Oxford: Willey-Blackwell: 1984), 20–25.

³³ Henri Pirenne, *Mahomet et Charlemagne*. (Paris: Presses Universitaires de France, 1992), 25–34.

Приклад продажу свого майна, щоб отримати спорядження вершника наводить Метью Інес³⁴. Дослідник описує акт передачі частини землі Ріпвіном – мешканцем околиці міста Лорш, місцевому абату в обмін на бойового коня у 768 р., що допомогло Ріпвіну опісля здобути статус *cabullarii* – вершника. Порівнюючи акти, наведені Патріком Гарі та Метью Інесом, наголосимо, що перший описав прецедент, який відбувся на теренах Аквітанії, яка не була під безпосереднім контролем Піпіна III на час його правління. Тому репрезентативним у прямих наслідках реформ короля він бути не може, а лише здатен вказати на поширенні в регіоні тенденції захищати своє майно, долучаючи його до церковного. Місто Лорш, у свою чергу, знаходилось неподалік Мецу, яке разом із Тріром відіграло роль адміністративних центрів Австразії, підконтрольної Карломану в 741–747 рр., і надалі перейшло до Піпіна Короткого. На теренах Лоршу було засноване абатство, що за впливом рівнялось Фульдському та Сен-Дені, яким у проміжку 764–766 рр. керував Хродегар – один із наближених духівників Піпіна та Карломана, другий за впливом після Боніфація. Так, названі терени були під безпосереднім впливом королівських реформ і акт продажу землі Ріпвіном унаочнює процес входження до спільноти вершників, що повинні були складати військовий контингент при монастирі³⁵.

Поширення визначення *cabullarii* (вершник), поруч із поняттям *beneficium* (земельне пожалування) від 50–70 х. рр. VIII ст., свідчить про актуалізацію спроб набуття тої статусності, якої могло надати становище бенефіціарія, водночас не вступаючи в ту форму соціального договору, яку пропонували Карл Мартел і Піпін Короткий. У таких умовах цілком зрозумілою є вкрай негативна реакція на непопулярну в межах світогляду франків ініціативу Піпіна III щодо ширшого використання луків. Відбувся конфлікт інтересів. Королю було потрібне збільшення ефективності війська і розширення кола залежних від нього осіб, скріплених присягою. Бенефіціаріїв більше цікавили питання статусу, і пропозиція прийняти зброю бідняків могла бути сприйнята як образа та зрада їх інтересів відповідно до сформованих ними уявлень в межах родових стереотипів. Піпін III між примусовим впровадженням своєї ініціативи і збереженням лояльності вершників обрав друге.

Характерно, що Карл Фердинанд Вернер, покликаючись на напрацювання Фердинанда Лота, у своїх підрахунках “вірних королю” перш за все визначав єпископів, абатів, графів, яких налічувалось близько восьми сотень. Вже вони, у свою чергу, повинні були поставити до лав його війська певну кількість вершників, відповідно до свого майнового та соціального статусу. До окремої категорії зобов’язаних, історик відносить королівських васалів *vassi dominici*, кількість яких дорівнювала приблизно тисячі осіб. Ця інституція згодом, особливо за часів Карла Великого, об’єднає в собі військові та господарські зобов’язання, які брали на себе власники бенефіціїв із посадовими та представницькими, наданими від 60–80 х. рр. VIII ст. *missi* – королівським посланцем. Розширення стратифікації виконавчих інституцій, на що опосередковано вказав К. Вернер, зокрема може бути візуалізацією частково викривленого поступу реформ 30-х рр. VIII ст., закладених Карлом Мартелом, у межах яких відбулось розмиття повноважень та функціоналу посадових і залежних від короля осіб³⁶.

Поступка Піпіна Короткого вершникам може бути пояснена досі не повністю вирішеним династичним питанням у межах королівства. Віце-король був змушений боротись із постійними повстаннями етнічного та релігійного характеру на периферії королівства. Відхід 747 р. Карломана та його сина Дрогона до монастиря із передачею своїх володінь Піпіну, хоч “Хроніка”³⁷ і називає щирою самопожертвою, міг обумовлювати престолонаслідування не лише дітьми Карла. При наявності таких обставин слід було очікувати можливих спалахів повстань на теренах володінь Карломана, які очолював нобілітет, який би підтримував Дрогона. Коронація 751 р. Піпіна III та заслання в монастир Хільдерика III хоч і підвищували статус Піпіна, водночас давала привід до непокори елітам, які підтримували Меровінгів. Очікування короля були небезпідставними, і в 760 р. починається війна із Вайфаром – герцогом Аквітанії, а у 763 р. Піпіну кидає виклик Тассілон – герцог Баварії³⁸.

³⁴ Matthew Innes, *State and Society in the Early Middle Ages: The Middle Rhine Valley 400–1000*. (Cambridge University Press: 2006), 148–149.

³⁵ Володимир Гуцул, “Франкська армована кіннота каролінзької доби у західній історіографії другої половини XX – початку XXI століття: вибрані проблеми.” *Науковий вісник Ужгородського університету, серія “Історія”* 292 (2021): 199–201.

³⁶ Karl Werner, “Heeresorganisation und Kriegführung im deutschen Königreich des 10. und 11. Jahrhunderts” *Structures politiques du monde Franc (VIe-XIIe siècles)*, 791–843.

³⁷ Див. *Fredegari et Aliorum chronica. Vitae sanctorum*. Edidit Krusch B. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Merovingicarum. T. II. (Hannoverae: Impensis bibliopolii avlici Hahniani, 1888), 579.

³⁸ *Ibidem* 182–190.

Стосунки із Тассілоном у Піпіна були своєрідні, його батько Оділон виступив із підтримкою в правах Сунніхільди з її сином Гріфоном³⁹, який утік до нього 747 р. Наступного року Оділон помер, а титул герцога, який мав дістатись його сину, був захоплений Гріфоном. Допоміг Тассілону у захисті своїх законних прав саме Піпін III, намагаючись поступово інтегрувати герцогство до складу свого королівства. У 757 р. Тассілон присягнув на вірність Піпіну, проте вже за три роки спробував відродити повну самостійність свого герцогства⁴⁰. Конфронтація між Вайфаром та Піпіном розгорілась також навколо спроб розширення другим своїх сфер впливу, які зустріли спротив аквітанців. Принциповими вимогами Піпіна були повернення раніше конфіскованих земель церкви, як це було зроблено в Австразії 743–747 рр., допуск *missi* (королівських посланців) Піпіна на терени Аквітанії. Означені вимоги Вайфар вважав для себе неприйнятними, оскільки це призвело б не лише до його особистого ослаблення, а й до появи місць концентрації влади Піпіна на підвладних Вайфару теренах і ознаменувало б поступову інтеграцію Аквітанії⁴¹.

Подувавши Вайфара, свою перемогу Піпін III закріпив виданням Аквітанського капітулярію 768 р., у якому значну увагу приділив питанню бенефіціаріїв, певною мірою підсумувавши практику їх інституційного оформлення протягом 27 років свого правління. Найбільш багатозначним у ньому був пункт про збереження бенефіціїв за старими власниками, якщо за такі велась боротьба. Він мав спростити навантаження на королівських посланців, зважаючи на частоту суперечок навколо земельних питань, спричинених розчленованістю наділів, проте така проблема існувала ще з перших років його правління. Вірогіднішим є щодо означення “старих власників” припустити господарів тих земельних наділів, які були секуляризовані за часів правління Карла Мартела і які мали повернутись в умовне церковне володіння та лише звідти бути наданими бенефіціаріям. Значною кількістю таких земель володів і сам Вайфар, відповідно вони виходили із герцогської опіки, переходили до церковної. Клірики ставали опорою влади Піпіна на місці і, крім того, збільшувалась кількість залежних у присязі безпосередньо королю воїнів.

Окремо в Аквітанському капітулярії робився наголос на тому, що кожен, хто володіє бенефіцієм, має піклуватись про його процвітання. Тому, попри окремі поступки у світоглядних питаннях перед воїнами, Піпін III констатував, що до вершників бенефіціаріїв будуть належати не тільки завдяки добрій військовій службі, але вимагав і опіку за наданим майном. У разі ігнорування визначених вимог, передбачалась конфіскація наданих земель, залишаючи колишнього бенефіціарія при власному майні, яким той володів до складання присяги. Розширив перелік обов’язків та санкцій за їх невиконання вже Карл Великий.

Підтвердження родових прав Піпіном було репрезентоване через пункт капітулярію, що вказував на збереження законів як римлян / *Romani*, так і саліків / *Salici* і судочинства відповідно приналежності до певної етнічної спільноти. Проте тут слід зауважити, що окремі рішення, які б сприяли покращенню судових процесів, король приймав від перших років свого правління, ще перебуваючи в статусі віце-короля/майордома, а саме: впровадження інституції посланців, налагодження зв’язків із старостами, поступовий перехід від усної присяги до кодифікованого договору. Вписання цього пункту до капітулярію на останньому році правління мало на меті забезпечити лояльність до спадкоємців Піпіна III – Карла та Карломана. Сини супроводжували Піпіна як у поході до Баварії, так і в Аквітанському поході. Вірогідно, що при укладанні пунктів капітулярію вони також були задіяні. Поширення влади короля на новий регіон і відкриття до нього доступу королівським посадовцям призвело до міграційних процесів частини нобілітету. У такому разі пункт про те, що кожен може судитись за тими правами, звідки прийшов, дозволяв людям короля на теренах Аквітанії судитись за законами Австразії або ж апелювати до звичаєвих законів відповідно до свого регіону та етнічності. Протекція переходу до стану бенефіціаріїв/вершників закріплювалась акцентом на тому, що всі охочі могли претендувати на отримання статусу бенефіціарія, а за перешкоди цьому загрожували відповідні санкції.

Отже, проблема інституційного обумовлення взаємин між бенефіціаріями та монархом становила важливу складову у внутрішній політиці Піпіна III (751–768). Провідними напрямками, що потребували уваги, були підтвердження права власності бенефіціарів на землю, підвищення авторитету постаті

³⁹ Друга дружина Карла Мартела, яка походила із роду Агілольфінгів. Була родичкою Оділона, що зіграло не останню роль у його підтримці прав Гріфона на спадщину свого батька.

⁴⁰ Прикметно, що Тассілон був племінником Піпіна, оскільки Оділон одружився на одній із дочок Карла Мартела. Та ставлення до такої рідні у Піпіна було суперечливим, оскільки Оділон захопив його сестру силою без волі на те її братів.

⁴¹ *Pippin capitulare Aquitanicum* (755–768), *Capitularia regum Francorum*, ed. Alfred Boretius, Victor Krause. (Hannover: Hahn, 1883), 42–43.

короля, на який могли опиратись його посланці, формування соціальних традицій, побудованих на поняттях вірності та покори. Бенефіціарії значно тяжіли до отримання елітарного статусу в межах традицій військової дружини часів Меровінгів, чим обмежували монарха в окремих спробах модифікації бенефіційної системи. Можливості Піпіна III у проведенні військових та економічних реформ сковувались його хитким династичним становищем, тому він намагався утримуватись від реалізації своїх планів силовим шляхом. Продовжуючи політику батька, Піпін Короткий надавав перевагу розширенню функціоналу системи влади, що дало результат вже у віддаленій перспективі.

Додаток 1. Мініатюра із Золотого Псалтиря Санкт-Галленського монастиря: Golden Psalter (Psalterium aureum) of St. Gall – Psalterium Gallicanum. Stiftsbibliothek. Cod. Sang. 22, fol. 141.

Доступ отримано 15 липня 2024, <https://www.e-codices.unifr.ch/en/searchresult/list/one/csg/0022>

(У лівому куті зображений кінний воїн з луком в руках та в захисному спорядженні по коліна. Серед кінської зброї бачимо вуздечку, сідло (луки – складова сідла, зображені нечітко), стремена. Голова вершника захищена компонентним шоломом без навершя).

THE BENEFICIUM SYSTEM IN THE FRANKISH KINGDOM, 741–768: ON THE PROBLEM OF CONTINUING CHARLES MARTEL'S MILITARY AND ECONOMIC REFORM

Yuriy MAYEVYCH

Ivan Franko National University of Lviv
Department history of Middle Ages and Byzantine Studies
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: maievich211@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-5324-4412

An important component of the internal policy of Pippin III and Carloman in 741–768 was the continuation of the reforms of their father, Charles Martel, which laid the foundation of the beneficiary system. However, in the course of their implementation, the viceroys faced a number of destructive phenomena that needed to be urgently addressed. The central argument of this article is to highlight the legal, institutional, functional dilemmas that arose in the Frankish Kingdom after the beneficiary reform, their genesis, essence and ways to overcome them.

A characteristic feature of the conclusion of the beneficiary agreement in the middle of the eighth century was its oral nature. Together with the tendencies towards centralization of the kingdom during the reign of Pippin III, arose the need for a clear separation of beneficial land ownership against the background of free and mixed ownership. Local elders of the hundreds and marks, who were elected by the local population among the most respected persons in the district until at least 803, were involved in this process. The inspection functions were performed by royal envoys – missi.

The source of power of these officials was the authority of the king, his **strengthening** became a strategically important direction in the 740s and 750s. St. Boniface acted as the founder of the likening of the monarch figure with the biblical character King David, the image of a wise, “ideal monarch”. From 751, after the coronation of Pepin III, a significant group of Roman bishops joined such comparisons.

While attempting simultaneously time to establish relations with the church and qualitatively identify beneficial land tenure from common lands, Pippin III and his brother Carloman restored the church hierarchy, and returned previously seized church lands to their former owners. Legally, these lands became conditional retention of the church, but, in fact, remained under the control of the beneficiaries.

In line with these reforms, the practice of selling one’s property and lands to church possessions to obtain a horse and military equipment in order to acquire the status of *caballarii* – a rider – became widespread among the nobility of the Frankish kingdom.

In an attempt to continue the military reforms initiated by Charles Martel, Pippin III announced an initiative to expand the use of bows in the army at one of the *plaid/ martis campo* military meetings held between 755 and 760. As a demonstration of their discontent/protest, the “riders” broke them in front of the king, to which the king responded with a concession.

The emergence of the institution of beneficiaries might have been perceived by the ancient Frankish families (*familla*), as the reincarnation of antrustions, the king’s or military leader’s companions (his closest entourage and military retinue). By the end of the VII – beginning of the VIII century, the concept of *trustis* became limited in function, referring to a bodyguard, while the term *trusted* was used to denote a member of a military unit.

The function of representing royal power on the ground partially passed to the *missi* and from the second half of the VII century to *comes palatinus*. The trustee, who had the right to represent the interests of the monarch in a military campaign, was called *magister militum*, with his retinue called *gardingi*. In this stratification, beneficiaries could be seen as forming the core of the royal army, with elevated status and potential high-ranking functions, either immediately or in the future.

The spread of the term *caballarii* (riders), alongside the concept of *beneficium* (land grant) from the 750s–770s indicates an attempt to acquire the status associated with the image of a beneficiary, while not entering into the form of the social contract offered by Charles Martel and Pippin the Short. In such circumstances, the extremely negative reaction to Pippin III’s unpopular initiative to expand the use of bows, which went against the worldview of the Franks, becomes quite understandable. A conflict of interest occurred: the king needed to increase the efficiency of the army and expand the circle of individuals dependent on him, bound by oath. They were also largely concerned with status issues, and the offer to accept the weapons of the poor could have been perceived as an insult and a betrayal of the ideas they had formed.

Keywords: Pippin III, the Franks, the *Beneficium* Reform, St. Boniface.

REFERENCES

- Bachrach, B. “Charles Martel, Shock Combat, the Stirrup and Feudalism,” *Studies in Medieval and Renaissance History*. (1970): 45–75. (in English)
- Barthélemy, D. *La chevalerie. De la Germanie antique à la France du XII siècle*. (Paris: Fayard, 2007), 522. (in French)
- Bloch, M. *Les Caractères originaux de l’histoire rurale française Tome I*. (Paris: Armand Colin, 1968), 300. (in French)
- Bloch, M. *La société féodale*. (Paris: Albin Michele, 1968), 702. (in French)
- Brunner, H. “*Der Reiterdienst und die Anfänge des Lehnwesens*,” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung*. (1887), 1–38 (in German)
- Capitulare missorum (803), *Capitularia regum Francorum*, ed. A. Boretius, V. Krause. (Hannover: Hahn, 1883), 114–116. (in Latin)
- Contamine, P. *War in the Middle Ages*. (Oxford: Wiley-Blackwell, 1984), 388. (in English)
- Delbruck, H. *History of the Art of War Within the Framework of Political History, Vol II*. (London: Bloomsbury, 1980), 505. (in English)
- Die Urkunden der Merowinger. Diplomata regum Francorum e stirpe Merovingica*. Ed. C. Brühl, M. Hartmann, A. Stieldorf, T. Kölzer. (Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 2001), 965. (in German)
- Flori, J. *L’idéologie du glaive : Préhistoire de la chevalerie*. (Paris: Librairie Droz, 2009), 224. (in French)
- Fouracre, P. *The Age of Charles Martel*. (New York : Longman, 2000), 207. (in English)
- Fredegari et Aliorum chronica. Vitae sanctorum*. Ed. Krusch B. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum Rerum Merovingicarum*. T. II. (Hannoverae: Impensis bibliopolii avlici Hahniani, 1888), 579. (in Latin)
- Geary, P. *Aristocracy in Provence: The Rhône Basin at the Dawn of the Carolingian Age*. (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1985), 177. (in English)
- Gerberding, R. *The Rise of the Carolingians and the Liber Historiae Francorum*. (New York: Clarendon Press of Oxford University Press, 1987), 222. (in English)
- Gregory bishop of Tours, *History of the francs*. Ed. Ernest Brehaut. (New York: Columbia university press, 1916), 326. (in English)
- Halsall, G. *Warfare and Society in the Barbarian West, 450–900*. (London – New York: Routledge, 2003), 342. (in English)
- Hutsul, V. “Frankska armovana kinnota karolinhskey doby u zakhidniy istoriohrafiiy druhoi poloviny XX – pochatku XXI stolittya: vybrani problemy,” *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu, seriya “Istoriya”* 292 (2021): 196–206. (in Ukrainian)
- Karoli ad Fulradum abbatem epistola (804–811), *Capitularia regum Francorum*, ed. A. Boretius, V. Krause. (Hannover: Hahn, 1883), 168–169. (in Latin)
- Lamb, H. *Charlemagne: The Legend and the Man*. (New York: Doubleday, 1954), 320. (in English)

- Lebecq, S. *Les Origines Franques Vème-IXème siècle*. (Paris: Points, 2001), 320. (in French)
- Lepage, J-D. *Medieval armores and weapons in Western Eurupe*. (Jefferson: McFarland, 2002), 288. (in English)
- Nicolle, D. "Carolingian Cavalryman AD 768–987," *Osprey Warrior '096*: (London: Bloomsbury Publishing, 2005), 64. (in English)
- Norman, A. *Medieval Soldier*: (London: Barker, 1971), 278. (in English)
- Oakeshott, E. *The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*. (London: Lutterworth Press, 1960), 360. (in English)
- Oman, C. *A History of the Art of War in the Middle Ages: 378–1278 Ad*. (New York: Greenhill military paperback, 1924), 526. (in English)
- Pippin capitulare Aquitanicum (755–768), *Capitularia regum Francorum*, ed. A. Boretius, V. Krause. (Hannover: Hahn, 1883), 42–43. (in Latin)
- Pirenne, H. *Mahometet Charlemagne*. (Paris: Presses Universitaires de France, 1992), 208. (in French)
- Reginonis abbatis prumiensis Chronicon, cum continuatione treverensi*. Ed. Fridericus Kurze, 40–46. Dostup otrymano 22 lypnia 2024, <https://archive.org/details/reginonisabbatis00regiuoft/page/46/mode/2up> (in Latin)
- Thompson, E. "Early Germanic Warfare," *Oxford University Press* (1958): 2–29. (in English)
- White, L. *Medieval Technology and Social Change*. (Oxford: Clarenton Press, 1962), 302. (in English)